

V. Volosinov: μαρξισμός και φιλοσοφία της γλώσσας

Ελένη Ανδριάκαινα

Το σημείωμα που ακολουθεί έχει ως στόχο να παρουσιάσει, σε γενικές γραμμές, το περιεχόμενο του βιβλίου του V.Volosinov «Ο Μαρξισμός και η φιλοσοφία της γλώσσας». Το ενδιαφέρον μας επικεντρώθηκε στα σημεία που αναδεικνύουν την ιδιαιτερότητα και τη συνεισφορά του στη μελέτη των γλωσσικών φαινομένων. Στο πρώτο μέρος αυτού του σημειώματος, επιχειρείται μια αναφορά στον τρόπο με τον οποίο θεμελιώνεται η συσχέτιση γλώσσας και ιδεολογίας, μέσα από την διαπραγμάτευση της έννοιας του ιδεολογικού σημείου. Το δεύτερο μέρος περιλαμβάνει κάποια βασικά σημεία που αφορούν στην κριτική που ασκεί ο V.Volosinov στον αφηρημένο αντικειμενισμό (abstract objectivism): πρόκειται για μια τάση στη φιλοσοφία της γλώσσας η οποία την αντιμετωπίζει ως σύστημα ταυτώσεων, σταθερών γλωσσικών στοιχείων. Η εν λόγω κριτική συσχετίζεται με την ανάδειξη, από τον V.Volosinov, της πράξης της ομιλίας και της λεκτικής αλληλόδρασης ως το σημείο εκκίνησης της μελέτης του λόγου. Στο τρίτο και τελευταίο μέρος επιχειρείται η ανασύσταση της άποψης του V.Volosinov για τη γλώσσα και την ιστορικότητά της. Θα μπορούσαμε να πούμε εδώ ότι ο V.Volosinov μας προσφέρει ένα μάθημα ιστορίας:

«Ο λόγος ζει έξω από τον εαυτό του, σε μια ζωντανή προσήλωση πάνω στο αντικείμενό του (...) Να μελετήσουμε το λόγο εν εαυτώ, μην ξέροντας προς τί τείνει έξω από τον εαυτό του, είναι το ίδιο παράλογο όσο να μελετήσουμε έναν ηθικό πόνο έξω απ' την πραγματικότητα με την οποία είναι δεμένος...»¹

Ο V.Volosinov δεν περιορίζεται στους ορισμούς των πραγμάτων αλλά μας εισάγει στη διπλή τους φύση. Κάνει λόγο για τις δυνάμεις της ζωής, της ανθρώπινης ιστορίας· δυνάμεις που συνεχουν, δυνάμεις που αποδιαιρώνουν· που αποδιαιρώνουν για να συνεχουν. Για την ταυτότητα και τη διαφορά, για τη συνέχεια και την ασυνέχεια στη γλώσσα, για τη σύγκρουση, την αλλαγή και την

1. Μ. Μπακτίν, *Προβλήματα λογοτεχνίας και αισθητικής*, Αθήνα, Πλέθρον, 1980, σ. 147.

Ελένη Ανδριάκαινα

παγίωση των σημασιών, για την ιστορία των λέξεων, για τις λέξεις της ιστορίας. Γράφοντας για τη γλώσσα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο V.Volosinov αναφέρεται στην τέχνη, στην ιδεολογία, στην κοινωνία και στην ιστορία. Ενώ σκέφτεται ή γράφει γύρω στο 1930, ο στοχασμός του άπτεται της σύγχρονης προβληματικής. Ο V.Volosinov, παρότι μαρξιστής, δεν ανήκει στον κυρίαρχο μαρξισμό της εποχής του. Το ίδιο το αντικείμενο της μελέτης του, η γλώσσα, συνιστά ένα προβληματικό αντικείμενο μελέτης στο πλαίσιο του παραδοσιακού μαρξισμού. Σύμφωνα με την επικρατούσα μαρξιστική αντίληψη, τα γλωσσικά φαινόμενα είτε εξορίζονται στο χώρο του εποικοδομηματος, οπότε και η ανάλυση τους αρχίζει και τελειώνει στη διατύπωση «είναι υπερ-καθορισμένα», είτε αυτονομούνται από τη βάση, άρα και από την ιστορία της και αποτελούν ένα ουδέτερο μέσον επικοινωνίας.²

«Έτσι η γλώσσα, που διαφέρει ριζικά από το εποικοδόμημα, δεν διαφέρει από τα μέσα παραγωγής, τις μηχανές λ.χ., που αδιάφορα προς τις κοινωνικές τάξεις - όπως είναι και η γλώσσα - μπορούν να υπηρετήσουν με τον ίδιο τρόπο και το κεφαλαιοκρατικό καθεστώς και το σοσιαλιστικό καθεστώς (...) η ζωή της γλώσσας είναι απεριόριστα μεγαλύτερη από τη ζωή οποιασδήποτε βάσης ή οποιουδήποτε εποικοδομηματος.»³

Αν και η κριτική των παραπάνω αντιλήψεων για την ιστορία της γλώσσας είναι πέρα από τις μέριμνες αυτού του σημειώματος, θα αναφερθούμε εν συντομία στον τρόπο με τον οποίο ο V.Volosinov θα μπορούσε να ανταποκριθεί σε αυτές.

Η πρώτη εκδοχή, που συμμερίζεται το σχήμα βάση-εποικοδόμημα, αποδέχεται μια μηχανιστική αιτιότητα, η οποία έχει ως συνέπεια τον ακρωτηριασμό της κοινωνικής ολότητας και τη σύγκυση των διαφορετικών επιπέδων ανάλυσης. Η δεύτερη εκδοχή, εστιάζοντας το ενδιαφέρον της στο λεξιλόγιο και τη γραμματική, κάνει απ' το οπτικό της πεδίο τη δυναμική και ευαίσθητη στις αλλαγές πλευρά της γλώσσας, η οποία αποτυπώνεται στην σημασιολογική της εξέλιξη. Η κριτική της μονομέρειας αυτών των αντιλήψεων θα οδηγήσει τον V.Volosinov στην αναζήτηση της «ιστορίας της λέξης μέσα στη λέξη».⁴ Η γλώσσα δεν έχει την ανάγκη του γλωσσολόγου για να γίνει ιστορική.

2. Βλ. σχετικά. Μ. Κόρνφορθ. *Οι κλασσικοί του μαρξισμού*, Αθήνα, Χρόνος, 1974.

3. Βλ. Stalin J., *Le marxisme et les problèmes de linguistique*, Πεκίνο, Editions en Langues Etrangères, 1975. Αναφορά, στο, Ν. Θεοτοκάς, *Εμπορευματική επικοινωνία. Μελέτη της μαρξικής διαπραγμάτευσης της εμπορευματικής σχέσης*, διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 1988, σ. 144.

4. V. Volosinov, *Marxism and the philosophy of language*, Λονδίνο, Harvard University Press, 1986, σ. 158.

Οι γλωσσολόγοι αφού πρώτα αντιμετωπίσουν τη λέξη ως αφαίρεση, αυτονομώντας την από το περιβάλλον ύπαρξής της, στρέφονται αγωνιωδώς στην αναζήτηση της ιστορίας της. Όμως, για τον V.Volosinov, η πραγματικότητα της γλώσσας είναι το πραγματικό γεγονός της λεκτικής αλληλόδρασης.⁵ Η λεκτική επικοινωνία συνοδεύεται πάντα από κοινωνικές δράσεις εξω-λεκτικού χαρακτήρα. Η σχέση ανάμεσα στην συγκεκριμένη πράξη ομιλίας και την εξω-γλωσσική κατάσταση εντός της οποίας πραγματοποιείται ο λόγος αποτυπώνεται στο νόημα, στο αξιολογικό περιεχόμενο του συγκεκριμένου λόγου/ διαλόγου. Μέσα από μια τέτοια προσέγγιση, νομίζουμε ότι καταφέρνει να ξεπεράσει τα αδιέξοδα, στα οποία οδηγείται η θεωρία που αναπαράγει τον δυισμό του συστήματος της γλώσσας και της ιστορίας της.

I.

«Ένα ανθρώπινο σώμα είναι ένα φυσικό αντικείμενο (...) είναι ταυτόσημο με τον εαυτό του (...) από τη στιγμή όμως που αυτό το σώμα απεικονίζει την ιδέα της φυσικής αδράνειας-αναγκαιότητας, τότε αυτό το φυσικό πράγμα μετατρέπεται σε σημείο (...) Κάθε ιδεολογικό προϊόν δεν είναι μόνο ένα μέρος της φυσικής ή κοινωνικής πραγματικότητας, όπως είναι ένα εργαλείο, ένα ανθρώπινο σώμα (...) αλλά ταυτόχρονα μαρτυρά για μιαν άλλη πραγματικότητα καθώς εικονίζει κάτι έξω από την υλικότητά του· κατέχει μια σημασία. Κάθε ιδεολογικό προϊόν είναι σημείο...»⁶

Με σημείο αφετηρίας τις παραπάνω προτάσεις, ο V.Volosinov ξεκινά την κριτική προσέγγιση των κυρίαρχων τάσεων στη φιλοσοφία της γλώσσας για να καταλήξει στην διατύπωση μιας μεθόδου διερεύνησης των γλωσσικών φαινομένων από τη σκοπιά της μαρξικής θεωρίας. Επισημαίνοντας τον απλουστευτικό, στείρο και μηχανιστικό τρόπο σκέψης ο οποίος ευδοκιμεί στις μαρξιστικές αναλύσεις της ιδεολογίας,⁷ ο V.Volosinov επιχειρεί να συνεισφέρει στη κατασκευή ενός θεωρητικού πλαισίου μελέτης της παραγωγής της αλήθειας

5. V. Volosinov, *Marxism*, ό.π., σ. 94.

6. Στο ίδιο, ό.π., σ. 9.

7. «...η μηχανιστική προσέγγιση εισάγει (...) τη διάκριση ανάμεσα σε μια αντικειμενική, πέρα από τη δυνατότητα αντίληψης των κοινωνικών υποκειμένων, πραγματικότητα και την υποκειμενική της πρόσληψη». Αντίθετα, στο πλαίσιο της ιστορικής κοινωνιολογίας, «εάν κάποια ιδέα είναι στέρεα εμπεδωμένη στο νου του κοινωνικού υποκειμένου, οφείλει να θεωρηθεί πραγματική και αντικειμενική, αφού επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο το υποκείμενο προσλαμβάνει την πραγματικότητα, συμπεριφέρεται μέσα σ' αυτήν και, τελικά, την αλλάζει.», Π. Λέκκας, *Η εθνικιστική ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Αθήνα, Ε.Μ.Ν.Ε-Μνήμων, 1992, σσ. 25, 34.

Ελένη Ανδριάκαινα

της επιστήμης, της τέχνης, της θρησκείας. Στην κατεύθυνση αυτή αναλαμβάνει την επισταμένη διερεύνηση των γλωσσικών φαινομένων, ενώ ταυτόχρονα καταδεικνύει και καθιερώνει την συσχέτισή τους με την ιδεολογία, την εμπλοκή τους, δηλαδή, στην μελέτη των παραπάνω ιδεολογικών συστημάτων.

Ένα φυσικό αντικείμενο, το ανθρώπινο σώμα, ως ιδεολογικό σημείο το οποίο απεικονίζει την φυσική αδράνεια-αναγκαιότητα μαρτυρά έναν ιδιαίτερο προσανατολισμό προς την πραγματικότητα, έναν ιδιαίτερο, ιστορικό τρόπο του είναι της. Ταυτόχρονα εκφράζει το γεγονός ότι το ανθρώπινο σώμα συλλαμβάνεται ως σημαντικό μέσα από διαθέσιμες και οικείες σημασίες όπως αδράνεια, αναγκαιότητα, οι οποίες δηλώνουν τον προσανατολισμό σ' ένα οργανωμένο ιδεολογικό σύστημα: την επιστήμη.

Η ιδεολογία είναι ένας χώρος νοημάτων, είναι το πεδίο εκείνο εντός του οποίου προσλαμβάνεται και αναπαρίσταται η πραγματικότητα από τα κοινωνικά άτομα. Το νόημα δεν ενυπάρχει στη φύση των αντικειμένων, σε έναν εξω-υποκειμενικό χώρο, ούτε αποτελεί ιδιότητα της ατομικής ψυχής, δεν συγκροτείται, δηλαδή, σε έναν ενδο-υποκειμενικό χώρο. Το νόημα συνιστά το αποτέλεσμα μιας σχέσης μεταξύ κοινωνικά οργανωμένων ατόμων. Η αποκρυστάλλωση του νοήματος και κατά συνέπεια η πραγμάτωση της κοινωνικής επικοινωνίας/αλληλόδρασης διενεργείται μέσω ενός υλικού, του οποίου η σύσταση μπορεί να ποικίλει, όπως π.χ. το νόημα που εμπεριέχεται σ' ένα βλέμμα, μια κίνηση του σώματος, μια λέξη.

Συνοψίζοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η ιδεολογία είναι κόσμος νοήματος μέσω του οποίου υπάρχει, οριοθετείται και εικονίζεται ο υλικός κόσμος. Και συγχρόνως, είναι κόσμος υλικός εντός του οποίου σαρκώνεται το νόημα κάθε κοινωνίας. Η έννοια του σημείου την οποία επεξεργάζεται ο V.Volosinov προτείνεται ως ιδιαίτερα χρηστική για τη μελέτη κάθε ιδεολογικού φαινομένου, ασχέτως του ιδιαίτερου ιδεολογικού πεδίου (επιστήμη, τέχνη, θρησκεία) του οποίου είναι μέρος. Το σημείο είναι κοινωνικό προϊόν, έχει υλική υπόσταση και συνάμα είναι φορέας σημασίας. Με τα λόγια του V.Volosinov,

«... ο χώρος της ιδεολογίας συμπίπτει με το χώρο των σημείων (...). Έξω από τα σημεία δεν υπάρχει ιδεολογία (...). Η πραγματική θέση της ιδεολογίας βρίσκεται στο υλικό των σημείων που παράγονται από τα κοινωνικά άτομα στη διαδικασία της αλληλόδρασης...»⁸

Αν τα διαφορετικά ιδεολογικά πεδία (επιστήμη, τέχνη, θρησκεία, κλπ)

8. V. Volosinov, *Marxism*, ό.π., σ. 12.

εκληφθούν ως «διαφορετικές γλώσσες», ως διαφορετικά σημειωτικά συστήματα, τότε η μελέτη τους οφείλει να εστιάσει στην «στοιχειώδη», «στοιχειακή» μορφή των σημείων. Και αυτή είναι, για τον V. Volosinov, η λέξη. Η λέξη διαθέτει εκείνες τις ιδιότητες που την καθιστούν το βασικό αντικείμενο της μελέτης της ιδεολογίας: είναι ουδέτερο σημείο καθώς συνοδεύει κάθε είδος ιδεολογικής παραγωγής. Η εμβέλεια της λέξης δεν περιορίζεται στα οργανωμένα, συνεκτικά ιδεολογικά συστήματα αλλά επεκτείνεται και στο σύνολο της καθημερινής ζωής και συμπεριφοράς των ανθρώπων.⁹ Η λέξη είναι παρούσα σε κάθε πράξη κατανόησης και ερμηνείας: είναι το σημειωτικό υλικό της συνείδησης και της σκέψης.¹⁰

Η λέξη και κατ' επέκταση κάθε ιδεολογικό σημείο διαθέτει διπλή υπόσταση.

9. Για τα νοήματα που παράγονται στο πλαίσιο της καθημερινής ζωής και της σχέσης τους με τον επίσημο ιδεολογικό λόγο, βλ. V. Volosinov, *Marxism*, ό.π., σ. 91 κ.ε., όπου αναφέρεται στο σύνολο των ασυστηματοποίητων, ρευστών, μη συνεκτικών λόγων που αφορούν στην καθημερινή συμπεριφορά των κοινωνικών υποκειμένων.

10. Η συσχέτιση της σκέψης και της συνείδησης με τη γλώσσα που επιχειρεί ο V. Volosinov είναι έξω από το πλαίσιο αυτό του σημειώματος. Αξίζει όμως να αναφέρουμε εδώ ότι για τον συγγραφέα ο λόγος δεν αποτελεί έκφραση μιας ήδη υπάρχουσας και έτοιμης σκέψης, καθώς μια σκέψη η οποία υπάρχει στη συνείδηση είναι ατελής αν δεν ενσαρκωθεί σε ιδεολογικά σημεία. Ωστόσο, αυτή η σκέψη γεννήθηκε έχοντας έναν προσανατολισμό σ' ένα ιδεολογικό σύστημα. Η παραγωγή της κατέστη δυνατή χάρις το υλικό των σημείων που είχαν αφομοιωθεί στο πλαίσιο της συνείδησης. Έτσι για τον V. Volosinov, η κατανόηση ενός σημείου είναι μια πράξη συσχέτισης και αναφοράς ανάμεσα στο σημείο που εμπίπτει στην αντίληψη με άλλα ήδη γνωστά σημεία. Βλ. σχετικά, V. Volosinov, *Marxism*, ό.π., σσ. 13, 35, 90. Θα πρέπει ωστόσο να αναφέρουμε πως ο V. Volosinov δεν ισχυρίζεται ότι η λέξη αποδίδει με ακρίβεια κάθε ιδεολογικό σημείο: «Είναι αδύνατο να αποδώσουμε επαρκώς ένα μουσικό κομμάτι με λέξεις. Οι λέξεις δεν μπορούν να αντικαταστήσουν μια θρησκευτική τελετή, μια χειρονομία. Αν αρνηθούμε κάτι τέτοιο, υποκύπτουμε στον ποιο κυδαίο ρασιοναλισμό.» (ό.π., σ. 15). Για επισταμένη μελέτη της σχέσης γλώσσας και σκέψης, βλ. Λ. Βυγκότσι, *Σκέψη και γλώσσα*, Αθήνα, Γνώση, 1988. «Ο άνθρωπος συγκροτεί συνείδηση του περιβάλλοντος του, αξιώνοντας το μη-παρόν αντικείμενο του [...]. Η εγγραφή στη συνείδηση του μη παρόντος αντικειμένου και η συγκρότηση της προοπτικής του ως ενδεχόμενου [...] αποτελεί όρο του δυνατόν να παραχθεί, που απελευθερώνει τον άνθρωπο από το συνεχές παρόν, εφόσον οι περιορισμοί της δράσης του «αυτονομούνται» εγγραφόμενοι στη συνείδηση και καθίστανται αντικείμενο της ενεργητικότητας και της πράξης (praxis) του. Η διαδικασία πραγμάτωσης της αξίωσης του μη-παρόντος αντικειμένου είναι παραγωγή [...] υλική ή πνευματική [...]. Η αξίωση [...] προϋποθέτει την εγγραφή της διαφοράς σε μια προοπτική που εγγράφει όχι μόνο το παρόν και τη συνέχεια αλλά και την ασυνέχεια και το μέλλον [...]. Η γλώσσα αποτελεί «την πραγματική, την πρακτική συνείδηση» (Marx: 1844) καθώς «σε κάποιο σημείο της εξέλιξης [...] οι άνθρωποι θα βαπτίσουν με τη βοήθεια των λέξεων όλα τα αντικείμενα [...] που η εμπειρία τους επέτρεψε να ξεχωρίσουν από τον υπόλοιπο κόσμο [...]. Η αξίωση της παρουσίας του αντικειμένου του ανθρώπινου πόθου είναι άμεσα συνδεδεμένη με την αυτονόμηση του αντικειμένου στη συνείδηση μέσω της απεικόνισης/συμβολοποίησης και -σε ένα περισσότερο προχωρημένο στάδιο- μέσω της σημειολόγησής του.» Ν. Θεοτοκάς, *Εμπορευματική επικοινωνία*, ό.π., σσ. 92 κ.ε.

Αφ' ενός κατέχει υλικότητα και αφ' ετέρου αυτή η υλικότητα καθίσταται το «σώμα», η «σάρκα» μιας σημασίας, χρησιμεύει ως υποδοχή ενός νοήματος. Η σημασία, αυτή η «άλλη πραγματικότητα» που αποδίδεται μέσω του σημείου είναι ένας τρόπος: ο τρόπος με τον οποίο αναπαρίσταται η πραγματικότητα (φυσική ή κοινωνική) από τα κοινωνικά άτομα. Το ιδεολογικό σημείο αποτελεί μέρος της υλικής-αισθητής πραγματικότητας, ενώ ταυτόχρονα συμπυκνώνει και την αντίληψη, τις εικόνες, τις παραστάσεις, τα νοήματα μέσω των οποίων αυτή η πραγματικότητα γίνεται οικειοποιησίμη από τα κοινωνικά υποκείμενα. Εντός του συντίθεται η αντικειμενική πραγματικότητα ως σχέση υποκειμένου-αντικειμένου.¹¹ Στην πραγματικότητα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι δεν υπάρχουν αντικείμενα αλλά μόνο σημασιοδοτημένα αντικείμενα ή καλύτερα μόνο ιδεολογικά σημεία.

Στο επίπεδο της λογικής ανάλυσης μπορούμε να μιλήσουμε για την αντικειμενική πραγματικότητα ως σχέση υποκειμένου-αντικειμένου η οποία ενσαρκώνεται στο ιδεολογικό σημείο. Στο βιωμένο, όμως, επίπεδο της γλώσσας, στην πραγματική, ζωντανή, καθημερινή γλώσσα δε μπορεί να διαχωριστεί το αντικείμενο από τη σημασία που του αποδίδουν τα υποκείμενα.¹² Στο επίπεδο, λοιπόν, της λογικής ανάλυσης ο V. Volosinov θα επιμείνει στην εξής διάκριση:

«Ένα εργαλείο αυτό καθ' αυτό, στερείται οποιασδήποτε σημασίας: εξυπηρετεί μια συγκεκριμένη λειτουργία, χρησιμοποιείται για κείνο ή τον άλλο στόχο της παραγωγής (...) μπορεί όμως να γίνει ιδεολογικό σημείο όπως για παράδειγμα το σφυρί και το δρεπάνι στη Σοβιετική Ένωση...»¹³

11. «Η αντικειμενική πραγματικότητα είναι κοινωνικά θεσμισμένη, όχι μόνο ως αντικειμενική πραγματικότητα γενικά, αλλά ως αυτή η αντικειμενική πραγματικότητα, αντικειμενική πραγματικότητα της συγκεκριμένης κοινωνίας», Κ. Καστοριάδης, *Η φανταστική θέσμιση της κοινωνίας*, Αθήνα, Ράππα, 1985, σ. 374.

12. «Ας πάρουμε, λόγου χάρι, ένα μπουκέτο τριαντάφυλλα τα οποία σηματοδοτούν το πάθος μου. Υπάρχει, μήπως, εδώ μονάχα ένα σημαίνον και ένα σημαινόμενο; Τα τριαντάφυλλα και το πάθος μου; Ούτε καν αυτά: Στην πραγματικότητα υπάρχουν εδώ μονάχα τα φορτισμένα με πάθος τριαντάφυλλα», Ρ. Μπαρτ, *Μυθολογίες-Μάθημα*, Αθήνα, Ράππα, 1973, σ. 206. Για την επισήμανση της διάκρισης, «δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι το νόημα της λέξης *άλογο* είναι το συγκεκριμένο ζωντανό άλογο το οποίο μπορούμε να δείξουμε. Αυτό θα ισοδυναμούσε με την αποδοχή μιας αντίληψης σύμφωνα με την οποία όταν τρώμε ένα μήλο, καταναλώνουμε όχι το μήλο αλλά και τη σημασία της λέξης *μήλο*...»· αλλά και για την αναίρεση αυτής της διάκρισης σ' ένα άλλο επίπεδο, «ένα ιδεολογικό σημείο είναι ένα συγκεκριμένο υλικό αντικείμενο, η δε σημασία του δε μπορεί να απομονωθεί από την υλικότητα του σημείου.», V. Volosinov, *Marxism*, ό.π., σ. 28.

13. V. Volosinov, *Marxism*, ό.π., σ. 10. Εδώ θα μπορούσαμε να πούμε ότι η σημασία που αποδίδεται από το σημείο δεν συνοψίζει απλά τη χρήση του, τη λειτουργία του ως αντικείμενο της παραγωγής, αλλά μάλλον προσδιορίζει και απαντά στον τιθέμενο στόχο της παραγωγής, που είναι η οικειοποίηση του υπερπροϊόντος από τους άμεσους παραγωγούς.

Η ύπαρξη του «αντικειμένου» για μια συγκεκριμένη κοινωνία, η συγκρότησή του, επομένως, ως ιδεολογικό σημείο, προϋποθέτει τη δυνατότητα εγγραφής του στο πλαίσιο των κοινωνικών σχέσεων και την σύνδεσή του με τους όρους ύπαρξης και αναπαραγωγής της δοσμένης κοινωνίας¹⁴ Μ' άλλα λόγια, κάθε κοινωνία-κοινωνική ομάδα ορίζει κάθε φορά ένα σύνολο στοιχείων ως τα αντικείμενά της, ως το πεδίο της δράσης της στο μέτρο που αυτά γίνονται σημαντικά, προικίζονται απ' αυτήν μ' ένα νόημα, επενδύονται μ' ένα αξιολογικό περιεχόμενο.

II.

Για τον V.Volosinov, κάθε λόγος είναι διάλογος. Κατά συνέπεια κι ο δικός του λόγος για την γλώσσα παράγεται μέσα από έναν διάλογο με τις αντιλήψεις που δεσπόζουν στο χώρο της γλωσσολογίας. Η ιδιαιτερότητα και το ενδιαφέρον της διανοητικής του παραγωγής δεν είναι άσχετο από τη φύση του ερωτήματος που ο ίδιος θέτει στο υλικό του. Αν δηλαδή για τη γλωσσολογία το ερώτημα ήταν «τι είναι γλώσσα», για τον V.Volosinov, θα μπορούσε να συνοψιστεί στο «ποιός είναι ο τρόπος ύπαρξης της γλώσσας για το μέλος μιας δοσμένης γλωσσικής κοινότητας».¹⁵ Εδώ, το ίδιο το ερώτημα εξυπονοεί στοιχεία της απάντησής του. Διερευνώντας, δηλαδή, το «πως υπάρχει αυτό που υπάρχει και για ποιόν υπάρχει» ήδη έχουμε υποθέσει ένα κοινωνικό πεδίο εντός του οποίου η γλώσσα δεν είναι απλά ένα εκφραστικό μέσο, αλλά κατά κύριο λόγο το πεδίο της επικοινωνίας. Η γλώσσα είναι προϊόν της γλωσσικής αλληλόδρασης. Το ιδεολογικό σημείο, η λέξη υποστυλώνει μια σχέση ανάμεσα στον εκφέροντα και τον προσλαμβάνοντα· προσανατολίζεται εξ' αρχής προς τον αποδέκτη της· εκφράζει τον ένα στην σχέση του με τον άλλο.¹⁶

Το σημείο αφετηρίας για τη μελέτη της γλώσσας δεν είναι η συγκρότηση ενός αφηρημένου συστήματος γλωσσικών στοιχείων,¹⁷ αλλά η σημαίνουσα

14. «Ξέρω καλά τι σημαίνει τούτο, όταν εγώ βρίσκω κάτι είπε η πάπια, και τούτο το κάτι είναι γενικά ένα βατράχι ή ένα σκουλήκι...», Λ. Κάρολ, *Η Αλίκη στη χώρα των θαυμάτων*, Αθήνα, Νεφέλη, 1985, σ. 31. «Προκειμένου ένα στοιχείο διεισδύσει στο κοινωνικό πεδίο μιας ομάδας και να αποσπάσει ιδεολογική, σημειωτική αντίδραση εκ μέρους της, πρέπει να συνδεθεί με τις κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες ύπαρξης της συγκεκριμένης ομάδας.», V. Volosinov, *Marxism*, ό.π., σ. 22.

15. V. Volosinov, *Marxism*, ό.π., σ. 67.

16. Στο ίδιο, ό.π., σ. 85.

17. «Δεν αντιμετωπίζουμε τη γλώσσα σαν ένα σύστημα αφηρημένων γραμματικών κατηγοριών (...) που εξασφαλίζουν ένα ελάχιστο όριο κατανόησης στην τρέχουσα επικοινωνία αλλά σαν μια ιδεολογικά κορεσμένη γλώσσα, σαν μια θεώρηση του κόσμου (...) σαν κάτι που εξασφαλίζει ένα

Ελένη Ανδριάκαινα

πράξη της ομιλίας, ο αξιολογικά φορτισμένος και κοινωνικά προσανατολισμένος λόγος. Στο πλαίσιο της συστημικής προσέγγισης της γλώσσας, η πράξη της ομιλίας (utterance) εκλαμβάνεται ως έκφραση των προσωπικών σκέψεων του εκφέροντος,¹⁸ ταυτίζεται δηλαδή με το ατομικό και τυχαίο. Αντίθετα, για τον V.Volosinov, η έκφραση σε λόγο ακόμα και μιας βιολογικής ανάγκης (πείνα) δεν μπορεί να συγκροτηθεί παρά με την συνδρομή των κοινωνικών, ιδεολογικών σημείων· είναι κοινωνικά προσανατολισμένη. Η συγκεκριμένη κοινωνική συνθήκη εντός της οποίας κατανοείται η ανάγκη, τόσο από το υποκείμενο που τη βιώνει όσο και από κείνον προς τον οποίο προσανατολίζεται, καθορίζει τον τρόπο έκφρασής της.

«Το κοινωνικό πλαίσιο εντός του οποίου αρθρώνεται ο λόγος καθορίζει τους πιθανούς αποδέκτες, φίλους ή συμμάχους, προς τους οποίους απευθύνεται η έκφραση της πείνας (...) αν, δηλαδή, αποδίδεται στη σκληρότητα της φύσης, σε κοινωνική αδικία ή είναι απόρροια εκμετάλλευσης από μια συγκεκριμένη ομάδα...»¹⁹

Η γλωσσολογία εστιάζει το ενδιαφέρον της στον «τελειωμένο», «κλειστό» λόγο, στον μονόλογο (monologic utterance) θεωρώντας τον ως αυτόρκες αντικείμενο μελέτης. Ο μονόλογος είναι μια αφαίρεση· είναι έξω από την κοινωνία και την ιστορία. Κάθε λόγος είναι διάλογος. Αποτελεί μόνο ένα κρίκο στην ατέλειωτη αλυσίδα της επικοινωνίας: «Κάθε λόγος κατευθύνεται προς μια απάντηση και δεν μπορεί να αποφύγει τη βαθεία επιρροή του προβλεπόμενου λόγου-απόκρισης.»²⁰

Η κατανόηση μιας λέξης, ενός ιδεολογικού σημείου αρθρώνεται στις συνθήκες παραγωγής τους. Η κατανόηση δε μπορεί παρά να είναι ενεργητική, που σημαίνει να προσανατολίζεται στο συγκεκριμένο κοινωνικό-ιδεολογικό πλαίσιο, μέρος του οποίου είναι ένας λόγος. Η λέξη «μιλά», «λέει» την ιστορία της καθώς εντάσσεται στις εκάστοτε συνθήκες παραγωγής της. Και τούτο διότι τα

«...γλωσσικό σημείο αυτονομεί την πραγματικότητα από την κίνηση δημιουργίας της, την αποσπά από το συνεχές παρόν ή από τη μνήμη καθιστώντας την από «ουσία» του αντικειμένου ανθρώπου σε ανθρώπινο «αντικείμενο». Έτσι το γλωσσικό σημείο δεν έχει

ανώτατο όριο αμοιβαίας κατανόησης σ' όλες τις σφαίρες της ιδεολογικής ζωής.», Μ. Μπακτίν, *Προβλήματα λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 123

18. V. Volosinov, *Marxism*, ό.π., σ. 60.

19. Στο ίδιο, ό.π., σ. 87.

20. Μ. Μπακτίν, *Προβλήματα λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 133.

καμιά αναλογική σχέση με την υλική πραγματικότητα και δεν είναι αναγνωρίσιμο παρά μόνο στο επίπεδο της συνάντησής του με την πραγματική ζωή, δηλαδή μέσω της επικοινωνίας. Στο σημείο «αυτονομείται» ο εξωτερικός κόσμος, που σημασιολογείται πλέον, δια μέσου του αναπαριστάτος σημείου, στα πλαίσια της κοινωνικής ζωής. Η αυτόνομη αυτή είναι μια διαδικασία δημιουργίας/ανάδυσης σημασιών ανεξάρτητων από τη βίωση της κάθε στιγμής...»²¹

Οι λέξεις και οι σημασίες τους δεν αποτελούν στοιχεία δύο συνόλων των οποίων οι όροι βρίσκονται σε αμφιμονοσήμαντη αντιστοιχία. Οι δυνατές σημασίες μιας λέξης δεν μπορούν να προβλεφθούν από το λεξικό μιας γλώσσας.²² Για τον V.Volosinov υπάρχουν τόσες σημασίες μιας λέξης όσες και οι δυνατές χρήσεις της. Η πολλαπλότητα των σημασιών μιας λέξης είναι προϋπόθεση του δυναμισμού και της ιστορικής εξέλιξης της γλώσσας. Η αμνηχανία της συστημικής προσέγγισης της γλώσσας για την ιστορία οφείλεται στο ότι την αναζητεί σε «τόπο άγονο». Παραβλέπει τα διαφορετικά πλαίσια χρήσης στα οποία παράγονται και αποδεσμεύονται οι σημασίες της λέξης καθώς εστιάζει το ενδιαφέρον της στον ταυτόσημο χαρακτήρα της λέξης.²³ Προκειμένου να θεμελιώσει την ενότητα της γλώσσας και την επικοινωνιακή της λειτουργία, το γεγονός της κατανόησής της από όλα τα μέλη μιας γλωσσικής κοινότητας, η συστημική προσέγγιση παραδέχεται την ύπαρξη ενός αντικειμένου στο οποίο η λέξη αναφέρεται. Αυτό εγγυάται την ταυτότητα του νοήματος της λέξης στα διαφορετικά πλαίσια χρήσης της. Κατά συνέπεια, ο γλωσσολόγος, «κατασκευάζει την fiction ενός μοναδικού και πραγματικού αντικειμένου στο οποίο η λέξη αντιστοιχεί.»²⁴ Μ' άλλα λόγια, αποδέχεται την ύπαρξη μιας μη διαμεσολαβημένης πραγματικότητας, μιας μη διαμεσολαβημένης αντικειμενικότητας του συστήματος.²⁵ Όπως έχουμε ήδη θίξει στην αρχή αυτού

21. Ν. Θεοτοκάς, *Εμπορευματική επικοινωνία*, ό.π., σ. 68.

22. «Το λεξικό των σημασιών μιας γλώσσας δεν περιστρέφεται περί τον εαυτόν του (...) είναι παντού ανοικτό· γιατί η πλήρης σημασία μιας λέξης είναι κάθε τι που με αφετηρία ή με αφορμή αυτή τη λέξη, μπορεί κοινωνικά να ειπωθεί, να νοηθεί, να παρασταθεί, να φτιαχτεί...». Κ. Καστοριάδης, *Η φανταστική*, ό.π., σ. 349.

23. «Για τη συνείδηση που ζει εντός της, η γλώσσα δεν είναι ένα αφηρημένο σύστημα κανονιστικών μορφών, αλλά μια πολύγλωσση γνώμη για τον κόσμο. Όλες οι λέξεις αναπολούν ένα επάγγελμα (...) ένα συγκεκριμένο άνθρωπο (...) μια γεννιά (...) μια μέρα (...) Όλες οι λέξεις κατοικούνται από προθέσεις (...) φέρουν, αναπόφευκτα, την αρμονική του συμφραζομένου - αρμονικές των ειδών, των προσανατολισμών, των ατόμων», Μ. Μπακτίν *Προβλήματα λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 148.

24. V. Volosinov, *Marxism*, ό.π., σ. 80.

25. Ο V.Volosinov δεν συμμερίζεται τη διάκριση ανάμεσα στις *συνήθειες*, *κανονικές* και *περιπτώσιακές*, τυχαίες σημασίες της λέξης που παραπέμπουν στη διάκριση μεταξύ δήλωσης

του σημειώματος, η αντικειμενική πραγματικότητα του συστήματος της γλώσσας, για τον V.Volosinov, μπορεί να συγκροτηθεί μόνο ως σχέση. Μόνο στο μέτρο που ο τρόπος ύπαρξης της γλώσσας για το μέλος μιας δοσμένης γλωσσικής κοινότητας είναι αυτός του συστήματος, μόνο τότε, εκφράζουμε μια αντικειμενική σχέση.²⁶ Όμως, η γλώσσα υπάρχει πράγματι ως σταθερό σύστημα για την συνείδηση του ομιλητή και του ακροατή; Ο V.Volosinov θα απαντήσει αρνητικά και παραφράζοντας τη γνωστή φράση του Marx θα μπορούσαμε να πούμε ότι γι' αυτόν το ζήτημα «δεν είναι θεωρητικό αλλά πρακτικό». «Λύνεται κάθε φορά με το πράττειν των ανθρώπων μέσα στη γλώσσα, με το ομιλείν».²⁷ Στην πραγματικότητα, στη συγκεκριμένη πράξη της ομιλίας (utterance) αυτό που είναι σημαντικό και επιχειρησιακό για τη διεκπεραίωση της επικοινωνίας δεν είναι η ταυτότητα του γλωσσικού στοιχείου, αλλά το νόημα της χρήσης του στην εκάστοτε κοινωνική συνθήκη. Η τοποθέτηση του λόγου μέσα στο πλαίσιο παραγωγής του συνιστά πρωταρχική μέριμνα του μελετητή καθώς,

«... ο λόγος και η γλωσσική του συνάφεια είναι προϊόντα αφαίρεσης. Γι' αυτό και δεν σημασιολογούνται παρά μόλις και εφ' όσον αντικρύσουν την υλικότητα. Ο λόγος τοποθετείται ή οριοθετείται στη συνάφεια της γλώσσας αποκλείοντας από τα σύνορα του μέρος της πραγματικότητας. Η γεύση, ο θυμός, η αγωνία, ο θαυμασμός ή ο έρωτας δεν "λέγονται": μόνο περιγράφονται εγκαλώντας βιωμένες εμπειρίες. Αυτή όμως η περιγραφή δεν γεννά την πληρότητα που αναζητά η ύπαρξη στο αισθητό (...) Το αισθητό είναι ταυτόσημο με το πάσχον και "το πάθος είναι η φυσική ενέργεια του ανθρώπου που στρέφεται προς το αντικείμενό του." Η πραγματικότητα δεν μπορεί λοιπόν να «λεχθεί», να αναπαρασταθεί χωρίς απώλεια νοήματος (...) Η σημειωτική αξία της λέξης δεν βρίσκεται λοιπόν στη λέξη-αντικείμενο, αλλά στο αντικείμενο των ανθρώπινων ενεργειών στο οποίο η λέξη αναφέρεται.»²⁸

Τα υποκείμενα καθώς εισέρχονται σ' ένα πεδίο επικοινωνίας κάνουν χρήση των σταθερών και ταυτόσημων γλωσσικών στοιχείων τα οποία είναι αναγνωρίσιμα εντός της δοσμένης γλωσσικής ομάδας. Σ' ένα πρώτο επίπεδο,

(denotation) και συνδήλωσης (connotation), βλ. σχετικά V. Volosinov, *Marxism*, ό.π., σσ. 102-105. Για το ίδιο θέμα, «...Δεν υπάρχει δήλωση αντιτιθέμενη προς μια συνδήλωση, η ιδέα της δήλωσης συνεπάγεται αναγκαστικά μια οντολογία της υπόστασης-ουσίας, ενός όντος καθ' αυτό ορισμένου και διακεκριμένου εκτός γλώσσας, τελειωμένου και κλεισμένου στον εαυτό του, στο οποίο απευθύνεται η λέξη», Κ. Καστοριάδης, *Η φανταστική*, ό.π., σ. 484.

26. V. Volosinov, *Marxism*, ό.π., σ. 67.

27. Κ. Καστοριάδης, *Η φανταστική*, ό.π., σ. 439.

28. Ν. Θεοτοκάς, *Εμπορευματική επικοινωνία*, ό.π., σ. 75-76.

μπορούμε να διακρίνουμε μια ανταλλαγή ισοδύναμων λεκτικών στοιχείων, μια ροή φωνημάτων. Όμως θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε αυτό το επίπεδο σαν το τεχνικό μέρος του λόγου που αποτελεί μιαν αναγκαία αλλά όχι ικανή συνθήκη για την επίτευξη της επικοινωνίας. Αναγκαία στο βαθμό που φέρει το ενδεχόμενο μιας τέτοιας σχέσης. Όχι ικανή, διότι απ' αυτό το επίπεδο απουσιάζει το πλαίσιο μέσα στο οποίο η αναγνώριση του γλωσσικού στοιχείου μετασχηματίζεται σε κατανόηση.

«Η κατανόηση του λόγου του άλλου σημαίνει τον προσανατολισμό μας σε σχέση μ' αυτόν, προϋποθέτει ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο αποδεσμεύεται το νόημα [καθώς] το νόημα είναι το αποτέλεσμα της αλληλόδρασης ανάμεσα στον εκφέροντα και τον προσλαμβάνοντα που παράγεται με την βοήθεια ενός ηχητικού συμπλέγματος...»²⁹

II.

Η εννοιολογική επεξεργασία του λόγου, της πράξης της ομιλίας, στον V.Volosinov, η ανάδειξη του κοινωνικού της χαρακτήρα και της ιστορικότητά της, το «ρίζωμά» της μέσα σε μια συνθήκη όπου ο άλλος είναι παρόν, την καθιστούν τον κεντρικό πυρήνα της μελέτης των γλωσσικών φαινομένων. Ο V.Volosinov καταφέρνει να απεμπλακεί από τη γνωστή διαμάχη στο χώρο της γλωσσολογίας γύρω από την αντίθεση της διαχρονίας και της συγχρονίας, του συστήματος της γλώσσας και της ιστορίας.

Εστιάζοντας το ενδιαφέρον του στο ζωντανό λόγο που αρθρώνεται στη συγκυρία, αναδεικνύει την παρουσία διαφορετικών «στρωμάτων χρόνου» και αντιμετωπίζει τον παρόντα χρόνο ως κράμα παρελθόντος και μέλλοντος που εξαρτάται από τα μελήματα της συγκεκριμένης πράξης της ομιλίας. Αναδεικνύει, μ' άλλα λόγια, την αβεδιάλυτη αλληλοδιαπλοκή και αλλοίωσή τους στον ενεστώτα χρόνο του γλωσσικού πράττειν, του ομιλείν. Η ιστορία της γλώσσας δεν είναι μια δανεική ιστορία. Δεν είναι απαραίτητο να προστρέξουμε στα βάθη της «πρώτης αρχής» της γλώσσας, στην ιστορική της εξέλιξη για να την εντάξουμε στην ιστορία. Η λέξη, η γλώσσα υπάρχει ως ένα διαρκές γίνεσθαι στο παρόν της³⁰ μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά ως σύνολο γραμματικών και

29. V. Volosinov, *Marxism*, ό.π., σ. 102.

30. «Η συγχρονία είναι εγγενώς διαχρονισμένη και διαχρονίζουσα όπως η διαχρονία είναι εγγενώς συγχρονισμένη και συγχρονίζουσα (...) ο Saussure ήταν, συγκυριακά διακαίολογημένος όταν, αντιδρώντας σε έναν ψευδο-ιστορισμό υποστήριζε (...) πως είναι αδύνατο να καταλάβουμε οπιδδήποτε από τη γλώσσα από την απλή περιγραφή της φωνολογικής και σημασιολογικής της

συντακτικών κανόνων και μορφών, γλωσσικών σημείων και σχετικά παγιωμένων σημασιών. Ωστόσο, οι χρήστες της γλώσσας δεν την αποδέχονται παθητικά, δεν «μαθαίνουν» τη γλώσσα, αλλά μαθαίνουν και γνωρίζουν μέσα στη γλώσσα. Η αφομοίωση της γλώσσας δεν έγκειται στην απλή εκμάθηση του λεξιλογίου, της γραμματικής και του συντακτικού, αλλά επιτελείται καθώς το κοινωνικό άτομο εισέρχεται στο πεδίο της επικοινωνίας, του διαλόγου, όπου και συναντάται με τον «άλλο». ³¹ Στη συγκεκριμένη πράξη της ομιλίας, το ομιλούν υποκείμενο κάνει χρήση ενός σημείου από το απόθεμα των γνωστών, κοινωνικά διαθέσιμων γλωσσικών σημείων. Ωστόσο, μόλις η λέξη ανασυρθεί και εισχωρήσει στη δίνη του λεκτικού πράττειν αποκτά μια σημασία που εξαρτάται από το συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο της χρήσης της.

«Τόσο η εκφορά όσο και η πρόσληψη αυτών των σημασιών αναφέρεται στο πραγματικό –υλικό ή νοητό– πεδίο της επικοινωνίας. Μήνυμα και συνάφεια του μηνύματος διαπλέκονται και γίνονται ασεχώριστα ως σημασία». ³²

Η σημασία του γλωσσικού σημείου υπακούει στους καταναγκασμούς, στις ιεραρχίες που διέπουν τη γλωσσική κοινότητα στο συνολό της, ³³ ενώ ταυτόχρονα συνιστά και η ίδια έναν από τους καταναγκασμούς της κοινωνικής δράσης, καθώς συμμετέχει στην παραγωγή του νοήματος και του προσανατολισμού της. Η πράξη όμως της ομιλίας, το λεκτικό πράττειν περικλείει το απρόβλεπτο, το μέλλον ως αναγκαία στιγμή της: περικλείει τη δυνατότητα αλλοίωσης και αλλαγής των παγιωμένων σημασιών της λέξης. ³⁴ Και τούτο, διότι

εξέλιξης.», Κ. Καστοριάδης, *Η φανταστική*, ό.π., σ. 312.

31. Το παρακάτω απόσπασμα μπορεί με μια ιδιαίτερη ανάγνωση να αποδεσμεύσει μια συσχέτιση ανάμεσα στην παρουσία του άλλου μέσα στη γλώσσα, το διαλογικό λόγο, και την, εξαιτίας αυτής της παρουσίας, ύφανση της γλώσσας μεσ' τον ιστορικό χρόνο. Μέσα στις αγκύλες σημειώνουμε τα στοιχεία αυτής της ιδιαίτερης ανάγνωσης. «...ο ζωντανός λόγος [που εκφέρεται στο παρόν, στη συγκυρία] είναι άμεσα στραμμένος προς τον μέλλοντα λόγο [μέλλοντα χρόνο] απάντηση· προκαλεί αυτή την απάντηση, την προαισθάνεται και πηγαίνει να την υποδεχθεί συγκροτούμενος μέσα στην ατμόσφαιρα του ήδη ειπωμένου [παρελθόν], ο λόγος προσδιορίζεται ταυτόχρονα από την μη ειπωμένη, αλλά, εξαιτούμενη και, ήδη προβλεπόμενη, απόκριση [η οποία ωστόσο μπορεί να κυοφορεί το απρόβλεπτο]. Έτσι συμβαίνει με το ζωντανό λόγο.», Μ. Μπακτίν, *Προβλήματα λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 133.

32. Ν. Θεοτοκάς, *Εμπνευματική επικοινωνία*, ό.π., σ. 69.

33. V. Volosinov, *Marxism*, ό.π., σσ. 21, 96. «Όταν εγώ χρησιμοποιώ μια λέξη –είπε ο Χάμπι Ντάμπι σε μάλλον υπεροπτικό τόνο– η λέξη σημαίνει ότι εγώ διαλέγω να σημαίνει, τίποτα λιγότερο, τίποτα περισσότερο. Το ερώτημα είναι –είπε η Αλίκη– αν μπορείς εσύ να κάνεις τις λέξεις να σημαίνουν διαφορετικά πράγματα. Το ερώτημα είναι –είπε ο Χάμπι Ντάμπι– ποίος είναι το αφεντικό, αυτό είναι όλο.», Λ. Κάρολ, *Η Αλίκη μέσα στο καθρέφτη*, ό.π., σ. 123.

34. Με βάση τα παραπάνω, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η σημασιολογική ελευθερία των

η ανάδυση του «άλλου» ως ετερότητας, ως διαφοράς, στο πεδίο της λεκτικής αλληλόδρασης καθιστά πιθανή τη σύγκρουση των σημασιών μέσα στη λέξη και, κατά συνέπεια, ενέχει το ενδεχόμενο της παραγωγής μιας νέας γλωσσικής «αλήθειας»,³⁵ μιας νέας θέας του κόσμου, καθώς αποτελεί στοιχείο της θέσμησης της ιστορικής πραγματικότητας.

«...στα πλαίσια μιας ευρύτερης συνάφειας διαπλεκόμενων επικοινωνιακών προβάσεων, η πρακτική αναδεικνύει διαφορετικές όψεις της πραγματικότητας, ορισμένες από τις οποίες μπορεί να είναι αντιθετικές ή ακόμα και αλληλοσπκλειόμενες. Όψεις που είναι αποτελέσματα της κάθε φορά πραγματοποιούμενης επικοινωνίας στα πλαίσια της δεδομένης, της ιστορικής δηλαδή συνάφειας, και όχι “αντανακλάσεις κάποιας αντικειμενικής και αιώνιας αλήθειας” (...) Η επικοινωνία δημιουργεί ότι -στο επίπεδο της καθημερινής πρακτικής όσο και στο επίπεδο της “αυτονομημένης” της θεώρησης- αποκαλούμε πραγματικότητα.»³⁶

Στη συγχρονική κατάσταση της γλώσσας, η λέξη διατρέχεται πέρα ως πέρα από τα συγκρουόμενα νοήματα που συγκεφαλαιώνουν την ιστορικότητα της συγκεκριμένης κοινωνίας. Διαφορετικά κοινωνικά στρώματα, ομάδες, τάξεις χρησιμοποιούν μια «κοινή» γλώσσα, η οποία εγγυάται ένα ελάχιστο όριο αμοιβαίας πρόσληψης από τους χρήστες της. Αν περιοριστούμε όμως σ' αυτό το επίπεδο της γλώσσας, τότε ταυτίζουμε τη ζωντανή λέξη με το απολίθωμά της - «αεροστεγός» φυλαγμένο- στο μουσείο των λεξικών.³⁷ Στην πραγματικότητα δεν υπάρχει μια γλώσσα, αλλά «γλώσσες». Ανατέμνοντας τον μύθο μιας μοναδικής,

υποκειμένων δεν πραγματώνεται σε ένα κοινωνικό-γλωσσικό κενό, αλλά μέσα και χάρις τα δοσμένα, κληρονομημένα γλωσσικά σημεία που συγκροτούν ένα ευρύ, γενικό πλαίσιο του γλωσσικού πράτειν. Ωστόσο, τόσο το εύρος των καταναγκασμών, όσο και το εύρος της σημασιολογικής ελευθερίας, είναι αιτούμενα τα οποία μπορούν να διερευνηθούν μόνο στο πλαίσιο της συγκεκριμένης κοινωνικής συνθήκης, μέσα στην οποία εκφέρεται ένας λόγος. Ειδάλλως, η αναζήτησή τους μέσα στο αφηρημένο σύστημα της γλώσσας ισοδυναμεί με την απαίτηση της ιστορίας σ' έναν ακατοίκτη πλανήτη.

35. «Καθώς η αλήθεια είναι αιώνια, ως ακατάπαυστα θεσμισμένη αλήθεια...», V. Volosinov, *Marxism*, ό.π., σ. 158.

36. Ν. Θεοτοκάς, *Εμπορευματική επικοινωνία*, ό.π., σ. 88-89.

37. Αυτό νομίζουμε ότι είναι και το νόημα της διάκρισης που επιχειρεί ο V. Volosinov ανάμεσα στο theme και το meaning ενός λόγου. Το theme είναι «η έκφραση της συγκεκριμένης ιστορικής συνθήκης που προκάλεσε το λόγο (...) καθορίζεται όχι μόνο από τα γλωσσικά στοιχεία που το αποτελούν αλλά και από εξωλεκτικούς παράγοντες (...) είναι μη-αναπαραγώγιμο». Αντίθετα το meaning είναι «εκείνες οι πλευρές του λόγου που είναι αναπαραγώγιμες και ταυτόσημες σ' όλες τις στιγμές της εκφοράς του (...) είναι αδιάφορο προς το πλαίσιο χρήσης του (...) στην ουσία δεν σημαίνει τίποτε...», V. Volosinov, *Marxism*, ό.π., σ. 102.

ενιαίας, εθνικής γλώσσας³⁸ ανακαλύπτουμε την ύπαρξη ενός πλήθους «γλωσσικών διαλέκτων» στις οποίες αποτυπώνονται οι διαφορετικοί κόσμοι που η κοινωνική ύπαρξη διασχίζει στο πέρασμά της. Όλες αυτές οι διαφορετικές γλώσσες «είναι ιδιότυπα σημεία θέασης του κόσμου, μορφές της λεκτικής του ερμηνείας, προοπτικές αντικειμενικευτικές, σημασιοδοτικές και αξιολογικές. Σαν τέτοιες όλες μπορούν να αντιπαρεταθούν. να χρησιμεύσουν σαν αμοιβαίο συμπλήρωμα, να αρχίσουν διαλογικές σχέσεις».³⁹

Κάθε ιδεολογικό σημείο, κάθε λέξη μπορεί να ειπωθεί σαν «η αρένα της πάλης των τάξεων».⁴⁰ Κάθε λέξη εκλύει μιαν αξιολογική αποτίμηση του περιεχομένου της. Στο εσωτερικό της διασταυρώνονται διαφορετικοί αξιακοί προσανατολισμοί που εκδηλώνονται με περίσσια ένταση σε περιόδους κρίσης και μεταβολής των κυρίαρχων ιδεολογικών συστημάτων. Ωστόσο, μέσα σ' αυτή την αδιάκοπη κίνηση και συνεχή σύγκρουση, ένα συγκεκριμένο αξιακό σύστημα τείνει να εγκαθιδρύσει μια πάγια τάξη του κόσμου, να θεσμίσει ένα ορισμένο σύνολο σημασιών ως τις μόνες έγκυρες και αληθινές· πασχίζει να ακυρώσει τη διαφορετικότητα των ιδεολογικών προσανατολισμών/νοημάτων, να αποδώσει στα σημεία μια και μόνο, αιώνια, αυτονόητη, κοινά αποδεκτή, φυσική -θα λέγαμε- σημασία· να ορίσει τα σημεία μονολογικά· να θεσμίσει μια κυρίαρχη και αιώνια -πέρα και έξω από την ιστορία- αλήθεια· να μετατρέψει τη ζωντανή, παλλόμενη λέξη σε μια λέξη-πράγμα· να την παραδώσει στην υγρασία των λεξικών. Και ποιά είναι, εκεί, η σημασία των λέξεων: αλήθεια, πραγματικότητα, αντικειμενικότητα; ποιά είναι το αποτέλεσμα της σύγκρουσης;

- αλήθεια: η απόλυτη συμφωνία με την πραγματικότητα, ότι δεν επιδέχεται αμφισβήτηση.

- αληθινός: γνήσιος, σωστός, σύμφωνος με την πραγματικότητα...

- πραγματικός: ο αναφερόμενος στα πράγματα [] που αληθινά υπάρχει, αντικειμενικός.

- αντικειμενικός: πραγματικός, αληθινός...⁴¹

Έτσι λοιπόν συμβαίνει ώστε «είναι σήμαινε πάντοτε αληθώς είναι και αληθώς είναι σήμαινε πάντοτε είναι. Πώς λοιπόν αυτό που είναι αληθινό θα

38. Για το εθνικιστικής προέλευσης ιδεολόγημα της μιας και μοναδικής γλώσσας και τις διαφορετικές σημασίες του όρου έθνος σε διαφορετικές κοινωνίες και εποχές, «οι λέξεις είναι σαν τα νομίσματα: η ανταλλακτική τους αξία (...) διαφέρει από εποχή σε εποχή αφού με την ίδια λέξη, διαφορετικοί άνθρωποι σε διαφορετικούς χρόνους εννοούν διαφορετικά πράγματα και η παράκαμψη αυτού του προβλήματος της σημασιολογίας στην ιστορία συνιστά βαρύτατο μεθοδολογικό σφάλμα». Π. Λέκκας, *Η εθνικιστική*, ό.π., σ. 75

39. Μ. Μπακτίν, *Προβλήματα λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 146.

40. Β. Volosinov, *Marxism*, ό.π., σ. 23.

41. Τεγόπουλος-Φυτράκης, *Ελληνικό Λεξικό*, Αθήνα, Αρμονία, 1990, σσ. 33, 71, 631.

μπορούσε να εξαρτάται αληθινά από το χρόνο, πώς θα μπορούσε να είναι μέσα στο χρόνο, πώς τελικά ο χρόνος θα μπορούσε να είναι αληθινά, εφ' όσον ότι είναι αληθές είναι άλλο από το χρόνο και εφ' όσον, αν δεν ήταν άλλο από τον χρόνο και χωρίς σχέση μ' αυτόν, δεν θα ήταν;»⁴² Κι όμως, ακόμα και εκεί, στην «αδιαφάνεια» του λεξικού, παραμονεύει ο χρόνος με τη μορφή της αντίφασης, καθώς το «αντικείμενο» είναι «το δεχόμενο την ενέργεια του υποκειμένου».⁴³

IV.

Στις τελευταίες αράδες κάθε βιβλίου παραμονεύει ένα φανταστικό τελωνείο, όπου ο αναγνώστης ανοίγει τις αποσκευές του. Κάθε τελωνείο -και πολύ περισσότερο ένα φανταστικό- είναι ένας θλιβερός τόπος που σημαδεύει το τέλος του ταξιδιού. Είναι εκεί που πρέπει να δηλώσεις τί διάλεξες να κουβαλάς μαζί σου από τη συνάντησή σου μ' έναν κόσμο. Κι όλο το φορτίο είναι σημαντικό. Κι όλη η αγωνία εκείνου που επιστρέφει, για να ξεκινήσει τη διήγηση είναι αν μπορεί η σημασία να δηλωθεί. Είναι αυτό που επιθυμεί να εξιστορήσει ο ταξιδιώτης και αυτό που είναι ανήμπορος να πει ο τουρίστας. Είναι οι ωδίνες του αναγνώστη καθώς πασχίζει να γεννήσει το κείμενο· να γίνει συγγραφέας, να γίνει δημόσιος και να εκτεθεί.

Η χώρα προέλευσης αυτής της γραφής/αποσκευής ήταν το βιβλίο του V.Volosinon *Marxism and the philosophy of language*. Στις σελίδες που προηγήθηκαν, γράφτηκαν/απογράφηκαν όλα εκείνα που κρίθηκαν άξια να μεταφερθούν, που διεκδίκησαν το βλέμμα του αναγνώστη. Όμως, καθώς «...ένα βλέμμα μέσα στο οποίο δεν υπάρχει τίποτα που να έχουμε δει, δε μπορεί να δει τίποτε... ένα οποιοδήποτε περιεχόμενο είναι ήδη παρόν»,⁴⁴ έτσι και η ανάγνωση του V.Volosinon δεσμεύτηκε αλλά και συνάμα φωτίστηκε από το ιδιαίτερο βλέμμα, από τη θέση, τον «τόπο καταγωγής» του αναγνώστη. Θα μπορούσε, λοιπόν, κανείς να εγείρει την απαίτηση να γνωρίζει την αδιαφιλονίκητη πατρότητα των σημασιών του κειμένου; Μάλλον όχι· γιατί κάθε κείμενο είναι το τέκνο μιας περίπλοκης γονιμοποίησης που ακυρώνει τη φιλοδοξία μιας απόφασης για τον ένα και μοναδικό γεννήτορά του.

42. Κ. Καστοριάδης, *Η φανταστική*, ό.π., σ. 309.

43. Τεγόπουλος-Φυτράκης, *Ελληνικό Λεξικό*, ό.π., σ. 71.

44. Κ. Καστοριάδης, *Η φανταστική*, ό.π., σ. 156.